

UDK 282(497.5Dubrovnik)“12/13”(093.4)
347.67(497.5Dubrovnik)“12/13”
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 4. travnja 2016.
Prihvaćeno za objavljivanje: 10. svibnja 2016.

CRKVENE INSTITUCIJE U DUBROVAČKIM OPORUKAMA S KRAJA 13. I U PRVOJ POLOVICI 14. STOLJEĆA¹

Gordan RAVANČIĆ, Zagreb

Na temelju uzorka sačuvanih oporuka iz 13. i 14. stoljeća autor pokušava kombinacijom kvantitativne i kvalitativne analize sagledati ulogu i utjecaj Crkve i crkvenih institucija na duhovni, društveni i gospodarski život srednjovjekovnih Dubrovčana.

KLJUČNE RIJEČI: *Crkva, crkvene institucije, Dubrovnik, oporuke.*

Svakodnevi život i djelovanje srednjovjekovnog čovjeka velikim su dijelom bili određeni dvama kalendarima: kalendarom rada i crkvenim kalendarom. Osim toga, svijet svakog pojedinca bitno je određivalo i njegovo podrijetlo jer viši položaj osiguravao je sigurniji život, bolje obrazovanje i veće šanse da ime pojedinca ostane zabilježeno u sačuvanoj povijesnoj građi. U tom svjetlu, crkvene osobe svakako su pripadale krugu onih obrazovanih, poglavito u gradskim zajednicama poput Dubrovnika, gdje je zbog potreba gradske ekonomije i uprave gradom postojala duga tradicija obrazovanja.²

U tom kontekstu povijesnog razvoja važno je imati na umu da su, upravo, povećanje gospodarskih aktivnosti te susljedan društveni razvoj utjecali na povećanu potrebu za zapisivanjem poslova i drugih robno-novčanih transakcija. Ako na taj način promatramo brojnost sačuvanih povijesnih vrela, lako se može uočiti analogija između navedenih procesa. U tom kontekstu valja promatrati i oporuke kao jednu vrstu privatnopravnoga povijesnog dokumenta kojim su oporučitelji željeli pravno regulirati različita pitanja vezana za ovozemaljska dobra

¹ Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom »Gradovi hrvatskog srednjovjekovlja: Urbane elite i urbani prostor«, broj IP-2014-09-7235.

² Naime, upravo u tom razdoblju u Dubrovniku, kao i onodobnom Zadru, nastaju prve općinske škole. Konkretno u Dubrovniku takva škola pokrenuta je 1333. nakon što su općinske vlasti pozvale učitelja Nikolu iz Verone. Štoviše, od sredine 15. stoljeća dubrovačke su vlasti donijele odredbu da se u obrazovanje uključi poseban program trgovačkog dopisivanja i vođenja računa. Vidjeti npr. Mirko RAGUŽ, »Inozemni učitelji u Hrvatskoj do godine 1774.«, *Senjski zbornik*, br. 30, Senj, 2003., str. 402–403.

i nedovršene poslove. Razvoj oporučnog zapisa, kao pisane forme raspolaganja dobrima u slučaju smrti, može se na istočnoj jadranskoj obali kontinuirano pratiti od druge polovice 12. stoljeća, iako postoje i raniji sporadični primjeri iz Zadra u 10. i 11. stoljeću.³ Čitav proces nastanka oporučnih zapisa u uskoj je svezi s onodobnim društvenim i gospodarskim procesima, a prije svega bio je izraz društvene potrebe unutar zajednica u kojima je s krajem 12. i početkom 13. stoljeća došlo do pojačanoga gospodarskog i društvenog rasta. Jednako tako, ta društvena potreba za zapisivanjem odrazila se i na osnutak i razvoj pisarskih službi, tj. komunalnih kancelarija, što se na dubrovačkom području može pratiti od 70-ih godina 13. stoljeća.⁴ Osim toga, razdoblje druge polovice 13. i prve polovice 14. stoljeća obilježeno je i različitim mijenama u crkvenom životu i povijesti Crkve na europskom Zapadu, čiji je dio Dalmacija nesumnjivo bila. Naime, upravo druga polovica 13. stoljeća i početak 14. stoljeća predstavljaju uzet crkvenih redova franjevaca i dominikanaca, koji su svoje aktivnosti velikim dijelom koncentrirali upravo u gradskim sredinama.⁵ Jednako tako, važno je imati na umu da upravo u tom razdoblju i bratovštine, neovisno bile one crkvene ili laičke, doživljavaju svojevrsan uzlet, iako se njihovo djelovanje može pratiti u Dubrovniku i u drugim dalmatinskim gradovima i u ranijem razdoblju.⁶ A jedna od najvažnijih uloga bratovština bila je i skrb za preminule članove bratovštine.⁷

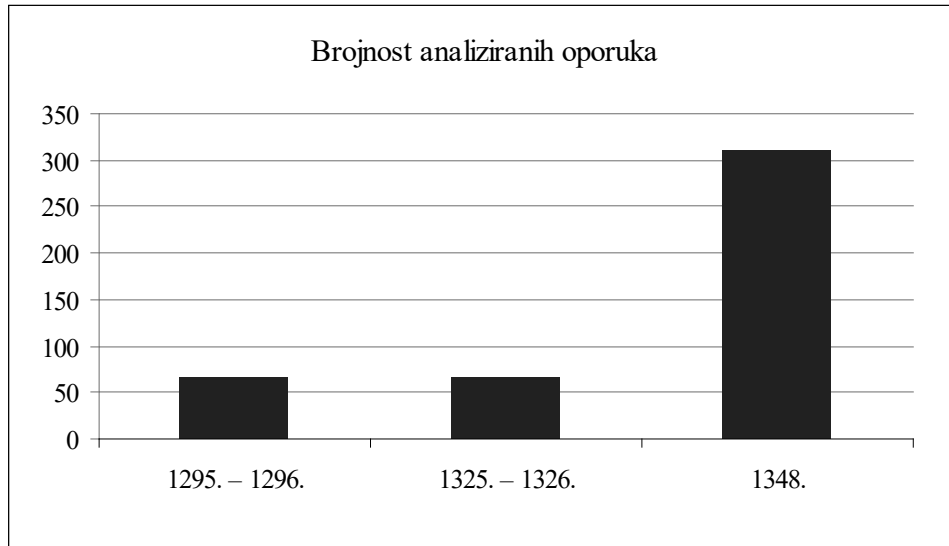
³ Općenito o razvoju notarijata i oporukama na dalmatinskom području vidjeti npr. Milan ŠUFFLAY, *Dalmatinsko-hrvatska srednjovjekovna listina. Povijest hrvatskoga notarijata od XI. do XV. stoljeća*, Zagreb, 2000., str. 125–128; Marijan SIVRIĆ, *Oporuke kancelarije stonskoga kneza. Od sredine 15. stoljeća do 1808. godine*, Dubrovnik, 2002., str. 46–48; Zdenka JANEKOVIĆ RÖMER, »Na razmeđu ovog i onog svijeta. Prožimanje pojavnog i transcendentnog u dubrovačkim oporukama kasnoga srednjeg vijeka«, *Otium* br. 2, Zagreb, 1994., str. 3–15; Zoran LADIĆ, *Last Will: Passport to Heaven. Urban last wills from late medieval Dalmatia*, Zagreb, 2012., str. 17–94.

⁴ O razvoju kancelarija i notarijata na dubrovačkom području vidjeti npr. Gregor ČREMOŠNIK, »Kancelarijski i notarski spisi (1278.–1301.)«, *Zbornik za istoriju, jezik i književnost*, serija 3, sv. 1, Beograd, 1932., passim; G. ČREMOŠNIK, »Dubrovačka kancelarija do godine 1300. i najstarije knjige Dubrovačkog arhiva«, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, br. 39, Sarajevo, 1927., str. 231–253; M. SIVRIĆ, *Oporuke*, str. 26–31.

⁵ O prisutnosti franjevačkog i dominikanskog reda u gradskim zajednicama posebice na dubrovačkom području vidjeti npr: Michael ROBSON, *The Franciscans in the Middle Ages*, New York, 2006., passim; Clifford Hugh LAWERENCE, *The Friars. The Impact of the Early Mendicant Movement on Western Society*, London – New York, 1994., str. 102–127; Donald F. LOGAN, *History of the Church in the Middle Ages*, London – New York, 2002., str. 202–224; Margaret DEANESLY, *A History of the Medieval Church 590–1500*, London – New York, 2005., passim; Zrinka PEŠORDA, »Prilog povijesti franjevaca u srednjovjekovnom Dubrovniku«, *Croatica christiana periodica*, god. 24, br. 45, Zagreb, 2000., str. 29–57; Anđelko BADURINA, *Uloga franjevačkih samostana u urbanizaciji dubrovačkog područja*, Zagreb, 1990., passim; Franjo ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb, 1993., passim; Zvonko DŽANKIĆ, »Dominikanske bratovštine u Dubrovniku«, *Croatica christiana periodica*, god. 29, br. 56, Zagreb, 2005., str. 15–32; Irena BENOVSKY, »Trogirsko prigrade na prijelazu 13. u 14. stoljeće – utjecaj Dominikanaca i Franjevaca na oblikovanje prostora«, *Croatica christiana periodica*, god. 27, br. 52, Zagreb, 2003., str. 47–56; F. ŠANJEK – Ivica TOMLJENOVIĆ, »Dominikanci i razvoj školstva u srednjovjekovnoj Hrvatskoj«, *Croatica christiana periodica*, god. 10, br. 17, Zagreb, 1986., str. 48–73.

⁶ Z. LADIĆ, *Last Will*, str. 45–46.

⁷ Vidjeti npr. Zrinka PEŠORDA VARDIĆ, »Bratovštine«, *Leksikon Marina Držića* (ur. Slobodan PROSPEROV NOVAK – Milivoj TATARIN – Mirjana MATAIJA – Leo RAFOLT), Zagreb, 2009., str. 83–85; Vinko FORETIĆ, »Dubrovačke bratovštine«, *Časopis za hrvatsku povijest*, br. 1-2, Zagreb, 1943., str. 16–33; Kosta VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije u Republici Dubrovačkoj*, Zagreb, 1899., passim. Uz-gred valja napomenuti da su bratovštine koje su u onodobnom Dubrovniku dobivale najviše oporučnih legata bile bratovština sv. Vlaha, postolarska bratovština sv. Krispina, zlatarska bratovština sv. Marka, te u razdoblju epidemije kuge i tzv. flagelantska bratovština. Za detalje vidjeti npr: Gordan RAVANČIĆ, »Oporuke, oporu-

Naime, jedan od najvažnijih razloga za pisanje oporuke bilo je strah srednjovjekovnog čovjeka od iznenadne smrti te da će mu ovozemaljski poslovi ostati neriješeni te da kao takav neće moći osigurati svojoj duši siguran i miran prijelaz u »onostrano«. ⁸ Tijekom kasnijih stoljeća, poglavito u 15. stoljeću, pisanje oporuka prerast će u svojevrsan *ars moriendi*, koji će se odraziti i na stil pisanja oporuka, ⁹ no ovdje analizirane oporuke iz 13. i 14. stoljeća u raznolikosti svojih legata prije svega odražavaju duhovnost svojih autora. Nažalost, razlozi za sastavljanje oporuka u rabljenom i analiziranom materijalu najčešće nisu eksplicitno navođeni, no takav uzus prije je bio pravilo nego iznimka u onodobnim dalmatinskim notarskim kancelarijama. ¹⁰ Ipak, priloženi grafikon brojčane distribucije analiziranih oporuka jasno svjedoči da je strah od iznenadne smrti bio pretežit razlog sastavljanja oporuka jer brojnost sačuvanih oporuka iz godine kada je Dubrovnik pohodila epidemija kuge znatno odskoče od ranijeg prosjeka sačuvanosti oporuka. ¹¹

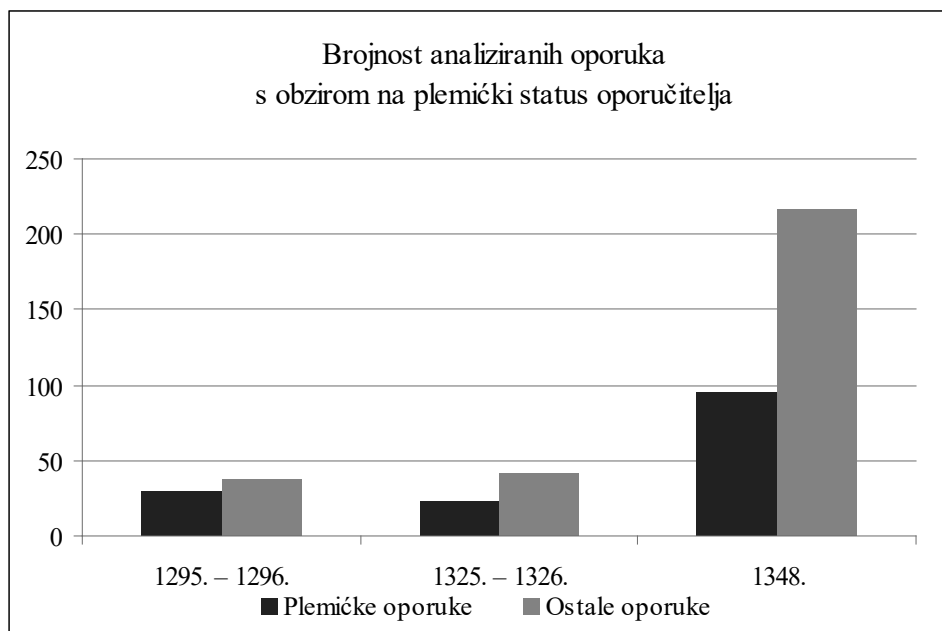
čitelji i primatelji oporučnih legata u Dubrovniku s kraja trinaestog i u prvoj polovici četrnaestog stoljeća«, *Povijesni prilozi*, br. 40, Zagreb, 2011., str. 114.

⁸ Vidjeti npr. G. RAVANČIĆ, *Oporuke*, str. 105; Z. LADIĆ, *Last Will*, str. 163–164.

⁹ *Ars moriendi* nije u osnovi bio nekakav srednjovjekovni kult smrti jer je srednjovjekovni čovjek vjerovao da je smrt samo prijelaz u novi život. Smrtni čas je zapravo trenutak borbe između dobra i zla za dušu samrtnika, a u toj situaciji on i ostali prisutni samo su subjekti koji mogu pomoći silama dobra da spase njegovu dušu. U tom svjetlu valja promatrati i srednjovjekovnu društvenu solidarnost, kada zajednica ispraća svog člana u novi život i pomaže mu. Istodobno, umrijeti nepodmirivši ovozemaljske obveze smatralo se krajnje neodgovornim i nekršćanskim. Detaljnije o tome vidjeti npr. Philippe ARIÈS, *Eseji o istoriji smrti na zapadu – od srednjeg veka do naših dana*, Beograd, 1989., str. 25–28 i 39–42; Z. JANEKOVIĆ RÖMER, *Na razmeđu ovog i onog svijeta*, str. 5 i passim.

¹⁰ Vidjeti npr. Z. LADIĆ, »O razlozima sastavljanja kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporuka«, *Raukarov zbornik – Zbornik u čast Tomislava Raukara* (ur. Neven BUDAK), Zagreb, 2005., str. 618–620; G. RAVANČIĆ, *Oporuke*, str. 105; Z. LADIĆ, *Last Will*, str. 163.

¹¹ U analizi su korištene oporuke iz godina 1295., 1296., potom iz 1325. i 1326., te napokon oporuke iz 1348. godine. Ukupan broj analiziranih oporuka je 443, tj. 41 (1295.), 26 (1296.), 38 (1325.), 27 (1326.) i 311 (1348.). Korištene oporuke iz 13. stoljeća objavio je Josip LUČIĆ, *Spisi dubrovačke kancelarije. Zapisi no-*

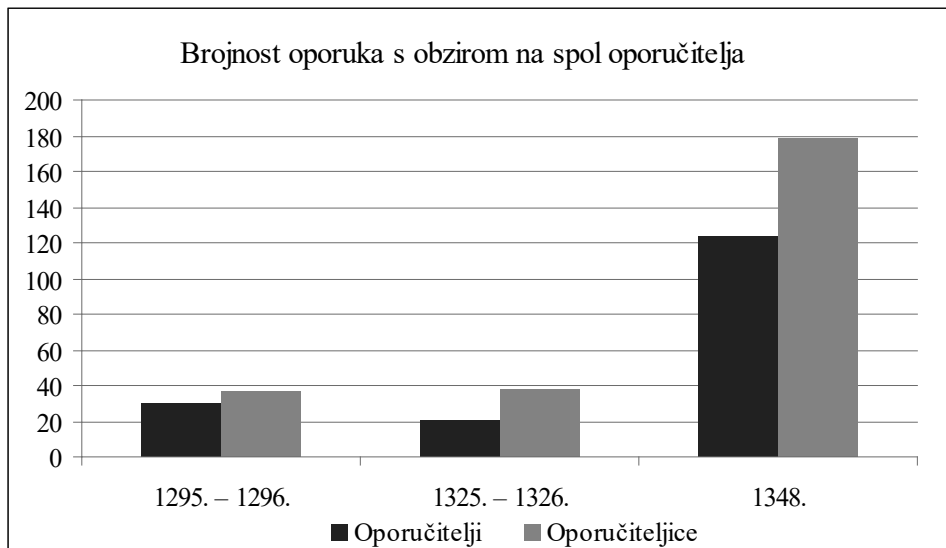

Osobe koje su pisale oporuke u gradu Dubrovniku bile su različitoga društvenog podrijetla a zanimljivo je primijetiti da viši (bogatiji) slojevi stanovništva, tj. oni koji su imali materijalnih dobara koja je trebalo zavještajno raspodijeliti, nisu bili najzastupljeniji među oporučiteljima, čak ni u doba kada je Gradom vladala Crna smrt.¹² Naime, unutar strukture oporučitelja plemstvo zauzima tek između 30% i 45%, iako su u tom razdoblju upravo pripadnici plemstva činili gospodarsku i imovinsku okosnicu dubrovačkog društva. Istovrsan materijal iz drugih dalmatinskih gradova pokazao je udio plemstva u sačuvanim oporučnim zapisima u osnovi bio vrlo sličan.¹³ Sve to jasno govori o svojevrsnom »demokratskom« karakteru oporučnog zapisa i to ne samo u srednjovjekovnom Dubrovniku, pri

tara Andrije Beneše 1295–1305, Zagreb, 1993., dok su one iz 14. stoljeća još uvijek neobjavljene i čuvaju se u Državnom arhivu Dubrovnik (*Testamenta de notaria*, 10–1, sv. 3 — dalje TN, sv. 3; *Testamenta de notaria*, 10–1, sv. 5 — dalje TN, sv. 5).

¹² Apsolutni brojevi za grafikon zastupljenosti plemstva među oporučiteljima iznose: 30/37 (1295. – 1296.), 23/42 (1325. – 1326.), 95/216 (1348.). Omjer udjela oporuka »plemентаša« i »neplemентаša« odražava i tezu Nenada Vekarića o udjelu plemstva u stanovništvu Dubrovnika u trenutku zatvaranja Vijeća 30-ih godina 14. stoljeća. Naime, čini se da je u trenutku zatvaranja Velikog vijeća vlastelinski krug premašivao 40% ukupnog stanovništva (Nenad VEKARIĆ, *Vlastela grada Dubrovnika 1. Korijeni, struktura i razvoj dubrovačkog plemstva*, Dubrovnik, 2011. str. 19–20; Nenad VEKARIĆ, »The Proportion of the Ragusan Nobility at the Closing of the Major Council in 1332«, *Dubrovnik Annals*, br. 16, Dubrovnik, 2012., str. 7–22.). Ipak odražava li takav omjer udjela plemićkih oporuka i opću distribuciju društvenih slojeva, te dalekosežno govori li o u osnovi demokratskom karakteru distribucije vlasti u onodobnom Dubrovniku, tema je za posebnu raspravu.

¹³ Vidjeti: Z. LADIĆ, *Oporučni legati*, str. 18; Z. LADIĆ, »Neki aspekti kasnosrednjovjekovne društvene i religiozne povijesti Poreča u zrcalu oporuka i kodricula«, *Humanitas et litterae ad honorem Franjo Šanjek*, (ur. Lovorka ČORALIĆ – Slavko SLIŠKOVIĆ), Zagreb, 2009., str. 349–350.

čemu su svi društveni slojevi imali mogućnost zavještajno oporučiti ovozemaljska dobra u skladu s propisanim statutarnim normama.

Naime, na dubrovačkom području u srednjem vijeku oporuka je uglavnom zamjenjivala proces ostavinske rasprave,¹⁴ a pitanje ostavinskog prava bilo je regulirano i gradskim Statutom.¹⁵ Tako Statut jasno propisuje načine na koji su srednjovjekovni Dubrovčani morali sastaviti oporuku da bi ona imala punu pravnu valjanost, iz čega se vidi da je dominantan oblik oporučivanja bila usmena izjava pred najmanje dvojicom svjedoka, koja bi se potom pred gradskim sucima i notarom zapisivala.¹⁶ Čitav postupak prijavljivanja i zapisivanja oporuke, koja je nakon toga predavana izvršiteljima (*epitropima*), morao se obaviti unutar 30 dana od oporučiteljeve smrti.¹⁷ No, bez obzira na relativno detaljnu pravnu regulaciju

¹⁴ M. SIVRIĆ, *Oporuke*, str. 49.

¹⁵ Velik broj odredaba gradskoga statuta bavi se pitanjima oporučnog nasljeđivanja. Vidjeti: *Statut grada Dubrovnika* (ur. Ante ŠOLJIC – Zdravko ŠUNDRICA – Ivo VESELIC), Dubrovnik, 2003., knj. III g. 41, 42, knj. IV g. 17, 19, 21, 25, 28, 30–33, 47, 49, 59, 70, 72, 74–80, knj. V g. 39, knj. VIII g. 29, 33, 43, 94, 95.

¹⁶ *Statut grada Dubrovnika*, knj. III g. 41. Ipak kao što svjedoče same sačuvane oporuke, jedan broj oporuka bio je pisan i vlastoručno, te je potom verificiran pred svjedocima i gradskim sucima. Npr. oporuka svećenika Rosina Balislave od 2. prosinca 1295. – *Spisi dubrovačke kancelarije — Zapisu notara Andrije Beneše 1295–1305*, sv. 4 (ur. Josip LUČIĆ), Zagreb, 1993., str. 267–269; te oporuka svećenika Nikoferija iz Freja od 15. ožujka 1328. – *Testamenta de notaria*, 10–1, sv. 3, fol. 34.

¹⁷ O tome jasno govori jedna glava dubrovačkog Statuta (knj. III, g. 41), a da se toga uistinu pridržavalo jasno svjedoči i već navedena oporuka svećenika Rosina Balislave iz 1295. godine, gdje se u uvodnoj preambuli kaže: *C. Anno Domini millesimo CCLXXXV, indicione VIII, die XXVII mo intrante mense madii. Coram nobili viro domino Marino Mauroceno comite Ragusii et juratis iudicibus Andrea Benisse, Vitale Binçole, Martolo Cereue, Laurencio de Mence et Iohinno Deudati, parentes dompni Rosini Balislaue presentaverunt testamentum dicti dompni Rosini infra terminum triginta dierum mortis sue secundum formam Statuti, petentes dictum testamentum roborari eo quod esset scriptum manu sua propria. Quod dominus comes et iudices supradicti cernentes eorum petitionem iustam ordinaverunt dictum testamentum roborari per juratum notarium civitatis volentes esse dictum testamentum firmum et ratum cuius tenor talis est.*

oporučnog nasljeđivanja, uvijek je moglo doći do »nesporazuma« među baštinicima i izvršiteljima oporuke te je to vjerojatno razlog tolike brojnosti odredaba o nasljeđivanju u dubrovačkom Statutu.¹⁸

Zanimljivo je primijetiti da je u slučaju srednjovjekovnog Dubrovnika sačuvanost oporučnih zapisa žena znatno viša nego što je to slučaj u drugim dalmatinskim gradovima te je moguće pretpostaviti da je i uistinu razmjerno više žena pisalo oporuke.¹⁹ Razlog tomu vjerojatno je bila mogućnost oporučnog raspolaganja svojim mirazom, kojim je dotad gotovo isključivo upravljao njihov suprug i suprugova obitelj.²⁰ Osim toga, budući su žene u srednjovjekovnim društvima uglavnom bile »izgurane« iz javnog života te je njihova društvena funkcija bila prije svega okrenuta obitelji, oporučni zapis na kraju života za njih je predstavljao i neku vrst javne potvrde postojanja i mogućnost više ili manje slobodnog raspolaganja svojom imovinom.²¹ Ipak, zanimljivo je primijetiti da je unutar korpusa proučavanih oporuka među oporučiteljicama broj pripadnica plemstva iznosio svega 21,33%. S jedne strane, većinski udio oporučiteljica koje ne pripadaju plemstvu razumljiv je, jer su žene nižih staleža imale »veću slobodu« javnog djelovanja nego što je to bio slučaj s dubrovačkim vladikama.²² No, s druge strane, možda bi ipak trebalo očekivati bar nešto veći udio oporuka plemkinja, jer

¹⁸ Osim gore navedenih statutarne odredaba (bilješka 14) vidjeti: M. SIVRIĆ, *Oporuke*, str. 49–51.

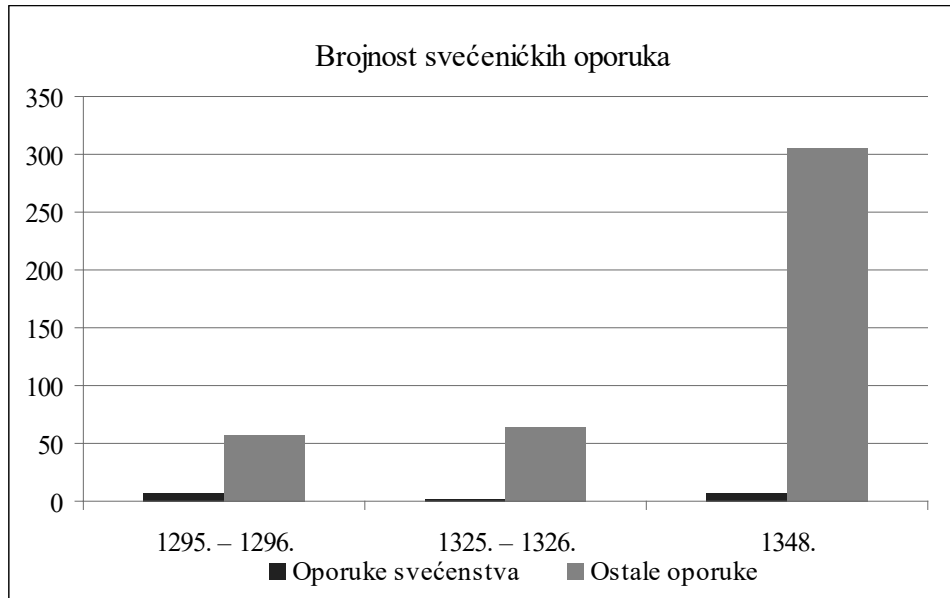
¹⁹ O prevazi muških oporučitelja među sačuvanim oporukama dalmatinskih gradova svjedoče i istraživanja Zorana Ladića (Z. LADIĆ, »Oporučni legati *pro anima* i *ad pias causas* u europskoj historiografiji. Usporedba s oporukama dalmatinskih komuna«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, br. 17, Zagreb, 1999., str. 18; Z. LADIĆ, »Oporučni legati *pro anima* i *ad pias causas* dubrovačkih stanovnika krajem XIII. stoljeća«, *Tisuću godina Dubrovačke (nad)biskupije. Zbornik radova znanstvenoga skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije / metropolije (998.–1998.)*, (ur. Želimir PULJIĆ – Nediljko A. ANČIĆ), Dubrovnik, 2001., str. 733–751; Z. LADIĆ, *Urban last wills from late medieval Dalmatia with special attention to the legacies pro remedio animae*, doktorska disertacija, Central European University, 2002., passim), a s druge strane i dubrovačke oporuke iz 1348. godine odražavaju prevagu oporučiteljica (Gordan RAVANČIĆ, *Crna smrt u Dubrovniku 1348.–1349. – Srednjovjekovni grad i doživljaj epidemije*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu 2006., str. 150); Apsolutni brojevi za taj grafikon iznose: 1295. g. 19m/22f (41), 1296. g. 11m/15f (26), 1325. g. 11m/21f (38), 1326. g. 10m/17f (27), 1348. g. 124m/178f (311).

²⁰ *Statut grada Dubrovnika*, knj. IV g. 1. Primjeri ženskih oporučnih legata sredstava i predmeta izdvojenih iz njihovih miraza brojni su, a napomena da se sredstva koja se doniraju izdvajaju iz miraza obično se nalazila na samom početku oporuke. Lijep primjer tom je i oporuka Draže de Leticia iz 1348.: *In nomine domini amen. Anno domini MIII^oXLVIII mense madii die VIII intrante. Eo Draxe vxor condam Angelo de Litiçia faço meo testamento con bono et sana mente mia cusi dicendo. In prima si aço infra la dote et lo dono che mi dono Angelo mio marido perperi M, e l'auro de çercelli volloio che sia dati et destrubiti secondo che sera scritto. ...TN, sv. 5, fol. 4^r.*

²¹ Vidjeti: »Wills« u: *Women and gender in medieval Europe: an Encyclopedia* (ur. Margaret SCHAUS), New York, 2006., str. 838.

²² Vidjeti npr. Zrinka NIKOLIĆ, »Zaruke i vjenčanja u srednjovjekovnom Dubrovniku«, *Otium*, br. 4/1–2, Zagreb, 1996., str. 77–79; Z. JANEKOVIĆ RÖMER, *Rod i grad. Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, Dubrovnik, 1994., str. 119; Udio i utjecaj žena u gospodarstvu onodobnog Dubrovnika detaljno je obradila Dušana DINIĆ KNEŽEVIĆ, *Položaj žena u Dubrovniku u XIII i XIV veku*, Beograd, 1974., str. 2–60.

Štoviše, možda se može reći da u nižim slojevima zakonski okviri, koji su se temeljili na potpunoj odvojenosti imenovina supružnika, nisu bili toliko čvrsti, za razliku od plemićkog staleža, pa je tako bila moguća i zajednička imovina, odnosno podjednaka raspodjela imovine među supružnicima, što je onda utjecalo i da su ženske osobe iz nižih slojeva učestalije željele/morale oporučno regulirati tu svoju imovinu. Vidjeti npr. Z. JANEKOVIĆ RÖMER, *Rod i grad*, str. 89–93.

upravo su pomoću takvih legata vladike mogle napokon iskazati svoju volju,²³ a i slična istraživanja u drugim istočnojadranskim komunama pokazuju da je udio plemkinja bio gotovo dvostruko veći.²⁴

Jednako tako zanimljivo je uočiti da je i broj oporuka crkvenih osoba činio iznenađujuće malen udio u sačuvanim oporukama iz toga razdoblja. Kao što svjedoči priloženi grafikon, udio tih svećeničkih oporuka bio je krajem 13. stoljeća svega 12%, da bi u prvoj polovici 14. stoljeća opao na svega 2%.²⁵ Uz te statistike valja pripomenuti da čak i u doba velike i strašne Crne smrti 1348. godine dubrovačko svećenstvo nije puno pisalo oporuke — sačuvano je svega sedam svećeničkih oporuka u korpusu od preko 300 oporuka iz te godine, tj. nekih 2,25%.²⁶ Stanje tako malena udjela svećeničkih oporuka ne začuđuje, pogotovo ako se uzme u obzir da je ulazak u Crkvu za većinu pristupnika značio barem načelno odricanje od zemaljskih dobara, koja onda na kraju životnog puta i nisu mogli dijeliti. No, jednako tako, glede tih svećeničkih oporuka zanimljivo je, s obzirom na vremenski luk, uočiti očigledan pad njihova udjela u ukupnom broju sačuvanih oporuka. Razloge takvoj distribuciji oporučitelja svećeničke provenijencije možda bismo mogli tražiti i u udjelu svećenstva u ukupnom broju dubrovačkog stanovništva ili pak rodbinskim i prijateljskim vezama dubrovačkog svećenstva s lokalnim patricijskim rodo-

²³ Z. JANEKOVIĆ RÖMER, *Rod i grad*, str. 91.

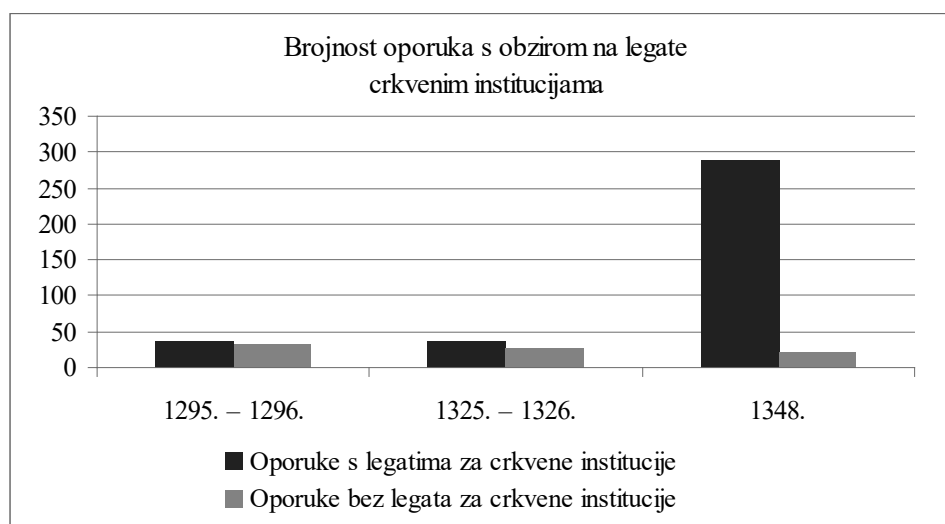
²⁴ Z. LADIĆ, *Oporučni legati*, str. 18.

²⁵ Grafikon je načinjen na osnovi oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10–1, sv. 2, 3 i 5. Svezak 2 djelomično je objavio Josip LUČIĆ u *Spisi dubrovačke kancelarije*, sv. 4, str. 255–351. Apsolutni brojevi iznose: za razdoblje 1295. – 1296. – 8/58, za razdoblje 1325. – 1326. – 1/64 i za 1348. g. 7/305.

²⁶ G. RAVANČIĆ, »Svećenstvo i Crkva u dubrovačkim oporukama iz 1348. godine«, *Humanitas et litterae ad honorem Franjo Šanjek* (ur. L. ČORALIĆ – S. SLIŠKOVIĆ), Zagreb, 2009., str. 201.

vima i ostalim stanovništvom. No, iako bi se takvim domišljanjem moglo doći do zanimljivih pretpostavaka, za takva istraživanja nažalost zasad nema dovoljno podataka.

U svakom slučaju oporuka je u srednjovjekovnim dalmatinskim komunama predstavljala značajan privatnopravni instrument u kojem se zreale različiti gospodarski i društveni odnosi onodobnih pojedinaca i čitavih zajednica. Naime, podatci koje sadrže te oporuke ne govore samo o želji oporučitelja kako oporučno distribuirati njegova ili njezina materijalna dobra nego se u njima može iščitati daleko više. Jer bez obzira na to što su pravne norme uvjetovale formule korištene u oporučnim zapisima, oporuka je bila izričaj oporučiteljeve volje te stoga i odraz njegove ili njezine osobnosti i duhovnosti.²⁷ Velik broj oporuka koji se danas čuva u dubrovačkom Državnom arhivu, iako je često korišten za različita istraživanja dubrovačke prošlosti, u osnovi nije do danas objavljen i pruža mogućnosti za različita istraživanja dubrovačke prošle zbilje. Cjelovita studija o toj izuzetno bogatoj i podatcima raznolikoj građi još uvijek čeka svog autora,²⁸ a ovaj prilog tek je naznaka mogućnosti istraživanja i otkrivanja prošle stvarnosti srednjovjekovnog Dubrovnika, poglavito s naglaskom na ulogu crkvenih osoba i institucija.

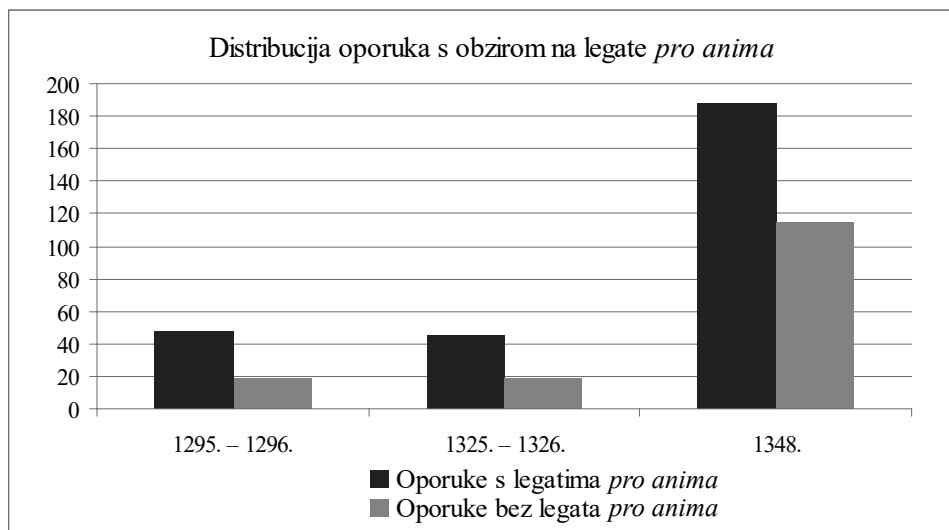

Već je naznačeno da je broj sačuvanih svećeničkih oporuka u onodobnom Dubrovniku razmjerno zanemariv, no oporučni legati upućeni crkvenim institucijama to nikako nisu bili.

²⁷ Philippe ARIÈS, *Western Attitudes toward Death. From the Middle Ages to the Present*, Baltimore – London, 1974., str. 63; Z. JANEKOVIĆ RÖMER, *Na razmeđu*, str. 3; Z. LADIĆ, *Oporučni legati*, str. 17.

²⁸ Jedini izuzetak tome donekle čini već spomenuta pionirska monografija Zorana Ladića *Last Will: Passport to Heaven. Urban last wills from late medieval Dalmatia*, no ta monografija, iako metodološki i analitički vrlo iscrpna, predstavlja tek *case-study*, tj. studiju slučaja, načinjenu na primjerima iz nekoliko dalmatinskih gradova, pri čemu je većina analiziranog materijala zadarske provenijencije dok oporuke iz Dubrovnika, Trogira i Kotora predstavljaju ponajprije komparativni uzorak. O mogućnostima za raznolika povijesna istraživanja temeljena na oporučnim zapisima u komparaciji s dostignućima europske historiografije vidjeti i druge studije Zorana Ladića, kao npr: Z. LADIĆ, *Oporučni legati*, passim.

Naprotiv, kao što se vidi iz priloženog grafikona,²⁹ u korpusu analiziranih dubrovačkih oporuka veći dio oporučitelja ostavljao je različite novčane svote ili materijalne predmete brojnim crkvenim institucijama, a ti legati značajno su porasli u doba kada je polovicom 14. stoljeća Dubrovnik zahvatila epidemija kuge. Valja napomenuti da su oporučna darivanja Crkvi i inače uobičajena pojava i to ne samo u srednjovjekovnom Dubrovniku. Naime, mogućnost otkupa grijeha od 13. stoljeća dovela je do svojevrstne »trgovine« s Bogom u kojoj je Crkva bila jedini mogući legitimni posrednik, a to posredništvo moglo se dobro unovčiti.³⁰ Velik dio oporučnih legata bio je usmjeren prema spasu duše oporučitelja, a institucija koja je najbolje to mogla osigurati bila je svakako Crkva. Srednjovjekovni čovjek, duboko uronjen u kršćanski svjetonazor, brinuo se gdje će mu duša čekati uskrsnuće. Srednjovjekovno »uvođenje« čistilišta, kao svojevrstnog predvorja između ovoga i onoga svijeta, svakako je običnom čovjeku olakšao težnje za vječnim životom bližim Stvoritelju, no na tom putu do sudnjeg dana i uskrsnuća moglo je biti puno prepreka. Stoga srednjovjekovni Dubrovčani uglavnom nisu štedjeli novca i darova onim institucijama i osobama koje su im taj prijelaz mogle učiniti lagodnijima. No takva darovanja Crkvi u jednom trenutku postala su ozbiljan problem za čitavu zajednicu te su ih dubrovačke vlasti čak statutarno pokušale svesti u neke »razumne okvire«, ograničivši oporučne legate Crkvi na jednu četvrtinu ukupne vrijednosti dobara oporučitelja.³¹ No, bez obzira na ta ograničenja darovanja Crkvi i crkvenim osobama i dalje su bila izdašna. Štoviše, tijekom epidemije kuge 1348. godine brojnost darivanja Crkvi i iznosi koji su darivani znali su vrtoglavo narasti.

²⁹ Grafikon je načinjen na osnovi oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10–1, sv. 2, 3 i 5. Svezak 2 djelomično je objavio Josip LUČIĆ u *Spisi dubrovačke kancelarije*, sv. 4, str. 255–351. Apsolutni brojevi iznose: za razdoblje 1295. – 1296. – 36/31, za razdoblje 1325. – 1326. – 28/27 i za 1348. g. 288/23.

³⁰ Z. JANEKOVIĆ RÖMER, »Na razmeđu ovog i onog svijeta ...«, str. 8 i dalje.

³¹ O tome vidjeti odredbe u Statutu: *Statut grada Dubrovnika*, knj. 4, g. 17, 59, 80.

Vjerojatno iz tog razloga – pojačanog i pretjeranog darivanja Crkve – dubrovačke vlasti donose odluku o preispitivanju tih darovanja Crkvi.³²

Unutar distribucije oporučnih legata jedno od najvažnijih mjesta zauzimali su legati za spas duše (*pro remedio anime*) i legati usmjereni pobožnim djelima (*ad pias causas*). Destinatar takvih legata redovito su bile crkvene institucije ili pojedini svećenici, ali jednako tako i druge crkvene ili laičke karitativne institucije i bratovštine, kao i oporučiteljeva služinčad, a dio takvih legata bile su ostavštine za hodočašća.³³ Općenito govoreći, takvi legati odražavali su pobožnost stanovništva i većina dosadašnjih istraživanja oporuka koje sadržavaju taj tip legata išla je u tom smjeru. Stoga, analiza legata *pro anima* jasno ukazuje na visok stupanj pobožnosti onodobnog dubrovačkog društva, jer u sačuvanim oporukama redovito je oko 70% njih sadržavalo legatate *pro anima*. Međutim, kako se vidi iz priloženog grafikona,³⁴ brojnost legata *pro anima* čini se da opada polovicom 14. stoljeća jer se može uočiti razmjerno opadanje broja oporuka s legatima *pro anima* na nekih 60%. Takva distribucija oporučnih legata *pro anima* na prvi pogled može začuditi jer se može očekivati da su onodobni Dubrovčani u vrijeme kada je gradom vladala Crna smrt ostavljali više i izdašnije za spas vlastite duše. No, čini se da je iznenadna mogućnost smrti većinu ponukala da pozavršavaju prije svega ovozemaljske poslove. S druge strane, možda bi se moglo govoriti i o trendu opadanja *pro anima* legata u kasnome srednjem vijeku jer se već u razdoblju 20-ih godina 14. stoljeća može uočiti lagano opadanje broja oporuka s takvim legatima na malo manje od 70%. Ipak, da bi se izbjegla svaka dalja spekulacija, za bilo kakve jasnije odgovore potrebno bi bilo provesti temeljito istraživanje svih sačuvanih oporuka iz 14. i 15. stoljeća.

Najčešći destinatar *pro anima* legata bile su različite crkvene institucije, a u razdoblju do Crne smrti bili su to većinom samostani.³⁵ Takva distribucija oporučnih legata ne treba pretjerano čuditi, budući je u samostanima obitavao razmjerno velik broj redovnika i redovnica koji su mogli moliti za spas duše darežljivog oporučitelja ili oporučiteljice. S druge strane, oporučni legati usmjereni pojedinim crkvama potkraj 13. i početkom 14. stoljeća bili su nešto manje zastupljeni, kao što je to vidljivo iz priloženog grafikona.³⁶ No,

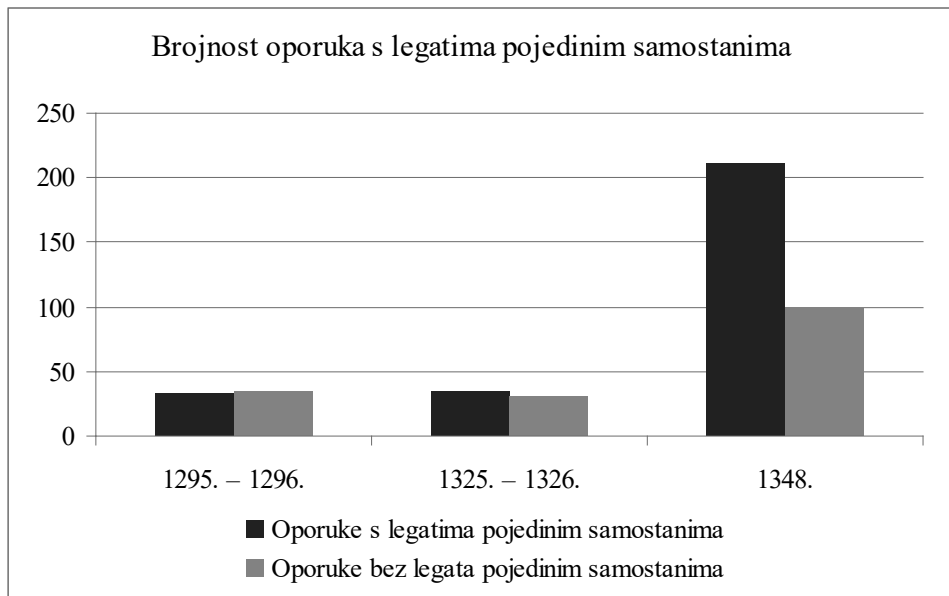
³² *Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium* 13, *Monumenta Ragusina – Libri reformationum* vol. 2 (ur. Franjo RAČKI), Zagreb, 1882., str. 47. Inače, valja imati na umu da je u srednjovjekovnom Dubrovniku skrb o izvršenju legata za spas duše (*pro anima*) bila prepuštena posebnom »državnom« uredu, tzv. rizničarima Sv. Marije. O tome detaljnije vidjeti: Nella LONZA, »Za spas duša, na dobrobit Države: Dubrovački reizničari i vremenita dobra za vječnu nabožnu svrhu (13.–15. stoljeće)«, *Knjiga rizničarskih najmov. Liber afflictuum thesaurarie (1428.–1547.)*, (ur. Danko ZELIĆ), Dubrovnik, 2012., str. 9–25, posebno 15–21.

³³ Z. LADIĆ, *Last Will*, str. 22.

³⁴ Grafikon je načinjen na osnovi oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10–1, sv. 2, 3 i 5. Svezak 2 djelomično je objavio Josip LUČIĆ u: *Spisi dubrovačke kancelarije*, sv. 4, str. 255–351. Apsolutni brojevi iznose: za razdoblje 1295.–1296. – 48/19, za razdoblje 1325.–1326. – 45/19 i za 1348. g. 188/115.

³⁵ Grafikon je načinjen na osnovi oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10–1, sv. 2, 3 i 5. Svezak 2 djelomično je objavio Josip LUČIĆ u: *Spisi dubrovačke kancelarije*, sv. 4, str. 255–351. Apsolutni brojevi iznose: za razdoblje 1295. – 1296. – 33/34, za razdoblje 1325. – 1326. – 35/30 i za 1348. g. 211/100.

³⁶ Grafikon je načinjen na osnovi oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10–1, sv. 2, 3 i 5. Svezak 2 djelomično je objavio Josip LUČIĆ u: *Spisi*

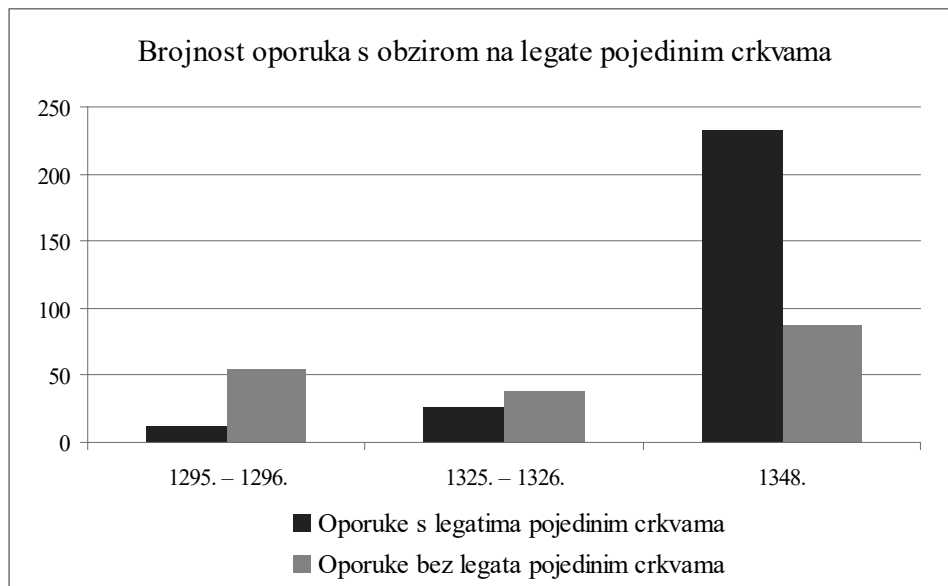

u doba Crne smrti, situacija se recipročno izmijenila, jer, kao što se vidi u poredbi priloženih grafikona, u doba kad je Dubrovnik poharala epidemija kuge broj legata namijenjenih crkvama naglo je porastao dok se omjer legata namijenjenih samostanskim zajednicama donekle smanjio. Takav lagani »obrat« na prvi pogled može začuditi jer bi logično bilo da u doba kuge velik dio *pro anima* legata bude usmjeren prema samostanskim zajednicama koje su mogle »efikasno« moliti za spas duše darežljivog oporučitelja.³⁷

S jedne strane, takav obrat možda bi se mogao objasniti užurbanošću oporučitelja koji su za spas svoje duše gledali darovati zavjetne legate institucijama koje su nosile titulare gradskog zaštitnika sv. Vlaha ili pak nadbiskupske katedrale sv. Marije, vjerujući da će ti sveti zaštitnici pružiti bolji zalag za neometan prijelaz duše u onostranost nego što to mogu redovničke molitve. S druge strane, možda odgovor takvoj mijeni u distribuciji oporučnih legata leži u širem društvenom kontekstu onodobnog Dubrovnika. Naime, razloge ovakvoj različitoj distribuciji darovanja možda bi trebalo tražiti i u činjenici da su kraj 13. i čitavo 14. stoljeće vrijeme intenzivne gradnje u Dubrovniku. U sklopu tih radova upravo na prijelazu stoljeća dosta se gradilo na samostanskim objektima, poglavito franjevačkom i dominikanskom samostanu, dok 1348. godine dubrovačke vlasti donose odluku o gradnji nove crkve sv. Vlaha te je velik dio onodobnih oporuka u sebi sadržavao darovanja upravo za tu crkvu. Stoga mi se čini da su darovanja crkvenim institucijama u sebi osim pobožno-

dubrovačke kancelarije, sv. 4, str. 255–351. Apsolutni brojevi iznose: za razdoblje 1295. – 1296. – 12/55, za razdoblje 1325. – 1326. – 27/38 i za 1348. g. 233/88.

³⁷ Ako se pogleda ukupnost *pro anima* legata usmjerenih prema crkvenim institucijama Dubrovnika tijekom epidemije Crne smrti, lako se primijeti da svega 6% sačuvanih oporuka ne sadrži takve legate. Vidjeti: G. RAVANČIĆ, *Vrijeme umiranja. Crna smrt u Dubrovniku 1348. – 1349.*, Zagreb, 2010., str. 100; G. RAVANČIĆ, *Svećenstvo i Crkva*, passim.

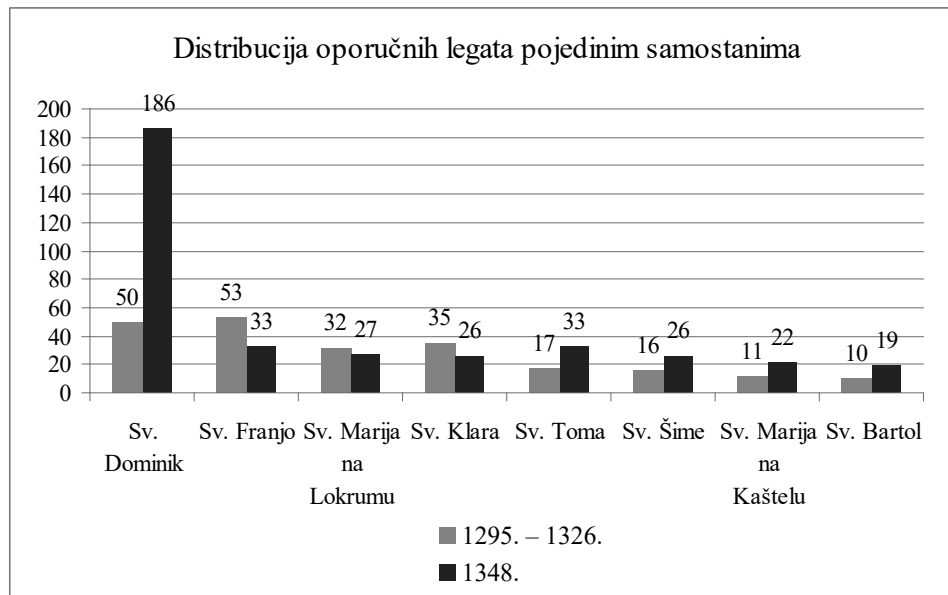

sti sadržavala i odlike osobnog odnosa prema gradnji i opremanju crkvenih objekata, jer ti legati često u sebi sadrže izričaj *pro opere ... ecclesie*.³⁸ Osim toga, oporučitelji su nerijetko željeli da njihova tijela budu sahranjena unutar pojedinih samostana, pa je i ispunjenje takve želje podrazumijevalo i kakav dar samostanskoj zajednici. No, tijekom epidemije kuge pitanje sahranjivanja preminulih unutar gradskih zidina, pa tako i unutar samostanskih klaustara, nije dolazilo u obzir, kao što o tome jasno svjedoče zapisnici Velikog vijeća i Malog vijeća.³⁹ Shodno tome, darovi koji bi inače bili usmjereni samostanskim zajednicama vezano za ukop tijela preminulog oporučilaja jednostavno su postali izlišni.⁴⁰

³⁸ Vidjeti npr: ... *Item fratribus minoribus pro opere ecclesie yperperos quinquaginta ...* (*Spisi dubrovačke kancelarije*, sv. 4, 278); ... *Item uolo et tubeo quod dentur fratribus minoribus yperperos centum pro opere expsendendi ecclesie ipsorum fratrum ...* (TN, sv. 3, fol. 8); ... *Item uolo quod dentur fratribus predicatoribus yperperos yperperos XX pro opere expsendendi ipsorum ecclesie...* (TN, sv. 3, fol. 9v); ... *Item dimito fratribus minoribus de incertis pro opere ecclesie yperperos VII ...* (TN, sv. 3, fol. 10v) itd.

³⁹ RAVANČIĆ, *Vrijeme umiranja*, str. 132.

⁴⁰ Osim toga, nije nevažno primijetiti da se upravo u razdoblju 14. stoljeća aktivnost dubrovačkih bratovština znatno povećava. Štoviše, upravo 1348. godine nastaje jedna od najznačajnijih dubrovačkih bratovština, ona posvećena sv. Antunu, tzv. Antunini. A budući je, kako je ranije u tekstu naznačeno, jedna od važnijih bratovštinskih aktivnosti bila posmrtna skrb o bratimima, prilikom razmatranja legata o ukopima oporučitelja važno je imati na umu upravo legat usmjerene bratovštinama. Analize oporučnih legata usmjerenih bratovštinama u tom razdoblju ukazuju na određenu obrnutu međuovisnost između brojnosti legata o ukopu i onih usmjerenih bratovštinama. Vidjeti: Z. PEŠORDA VARDIĆ, »Pučka vlastela: Društvena struktura dubrovačke bratovštine Sv. Antuna u kasnom srednjem vijeku«, *Povijesni prilozi*, br. 33, Zagreb, 2007., str. 215–236; G. RAVANČIĆ, *Oporuke*, str. 113; G. RAVANČIĆ, »Preparation for a good death in the last wills of Dubrovnik citizens from the late 13th and mid 14th century and the influence of the Black Death to the perception of afterlife«, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, br. 16, Sankt Petersburg, 2014., str. 169–170.

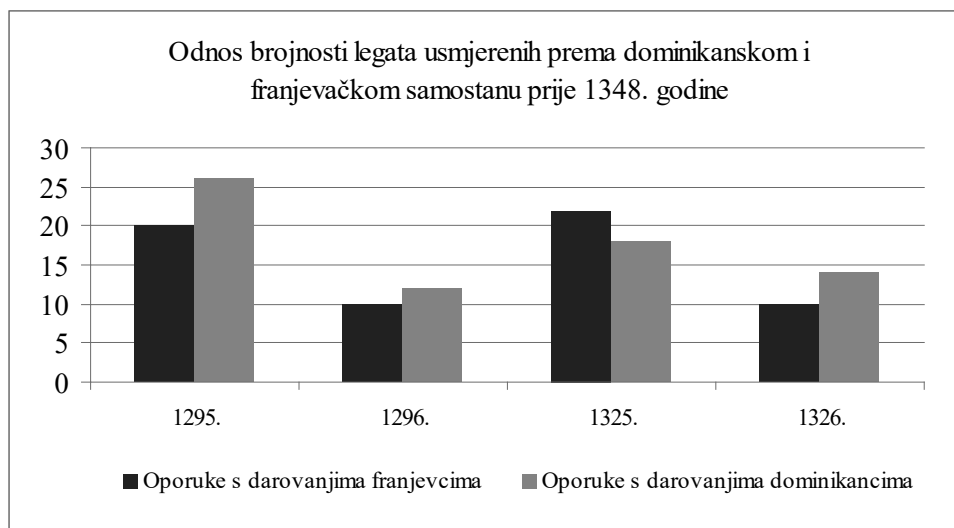
Samostanske zajednice koje su dobivale najveći dio oporučnih legata *pro anima* u onodobnom Dubrovniku svakako su bile one franjevac i dominikanaca, kao se to lijepo zrcali u priloženom grafikonu.⁴¹ Za njima su »slijedili« ženski samostan sv. Klare (poznate dubrovačke *Puncijele*) i benediktinski samostan sv. Marije na Lokrumu, dok su svi drugi samostani dobivali manji broj legata. Razloge takve distribucije prije svega trebamo tražiti u činjenici da je tu bila riječ i o najbrojnim dubrovačkim samostanima, pa je logično da su dobivali velik dio legata za spas duše pokojnika.⁴² Osim toga i drugdje u Europi upravo su prosjački redovi od 13. stoljeća bili oni koji su u oporučnim legatima *pro anima* bili redovito favorizirani.⁴³ Osim toga, činjenica da je tijekom epidemije Crne smrti broj legata za dominikanski samostan naglo porastao dodatno potvrđuje ranije navedenu pretpostavku da su oporučitelji svoje legatate *pro anima* usmjeravali prema onim institucijama za koje su vjerovali da će njihove molitve olakšati i pospješiti spas oporučiteljeve duše. Naime, upravo je dominikanski red bio poznat po svojim propovijedima i molitvama te nisu uzalud nosili naziv *fratres praedicatores*.

Imajući u vidu takvo razmjerno izjednačen odnos popularnosti franjevac i dominikanaca u srednjovjekovnom Dubrovniku, možemo se upitati koji je red bio »popularniji«, izuz-

⁴¹ Grafikon je načinjen na osnovi oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10–1, sv. 2, 3 i 5. Apsolutni brojevi izneseni su u samom grafikonu.

⁴² U oporukama se sporadično navode i samostani sv. Andrije a *Pellago*, sv. Jakova na Višnjici, samostan *Peclina*, te franjevački samostan na Daksi, kao i još neki. Međutim budući je broj darovanja tim samostanima bio malen, nisu uzeti u obzir prilikom analize distribucije darovanja pojedinim samostanskim zajednicama. Sadržaj darovanja samostanskim zajednicama bio je različite prirode od manjih ili većih novčanih iznosa, preko različitih uporabnih predmeta sve do novca za obrok redovnika. O tome vidjeti detaljnije npr: Z. LADIĆ, *Oporučni legati Dubrovnik*, passim; Z. LADIĆ, *Last Wills*, str. 216–218 i 223–225.

⁴³ Z. LADIĆ, *Oporučni legati*, str. 27.

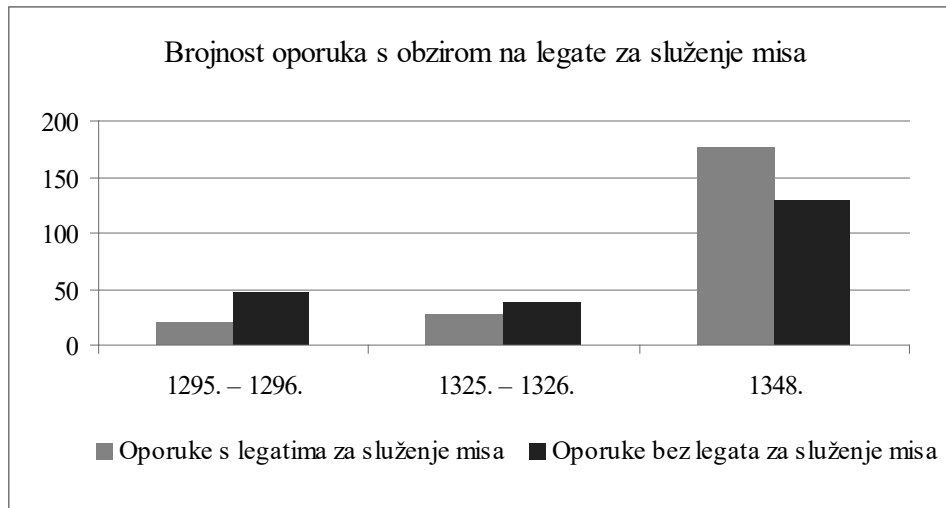
memo li ekstremno veću popularnost dominikanaca tijekom epidemije kuge. Situacija u drugim europskim i dalmatinskim gradovima varirala je u korist jednih, tj. drugih – vjerojatno u ovisnosti od sklonosti svake pojedine zajednice.⁴⁴ Ipak, kao što se vidi iz sljedećeg grafikona, koji dodatno analizira odnos oporučnih legata usmjerenih prema franjevačkom, tj. dominikanskom samostanu,⁴⁵ u 1325. godini može se uočiti mali »odmak« od pravila jer je te godine prevaga u oporučnim darovima bila na franjevačkoj strani. Iako, razloge takvom jednogodišnjem »izuzetku« u osnovi možemo samo predmnijevati, ipak možda možemo ponuditi određeno objašnjenje. Naime, još od 1317. godine započela je intenzivna gradnja franjevačkog samostana u gradu, a 1326. godine obilježavalo se sto godina od smrti sv. Franje Asiškoga pa su Dubrovčani možda u 1325. godini izdašnije darivali franjevački red s ciljem da se započeta gradnja što prije okonča. S druge strane, ekstremno veća popularnost dominikanaca tijekom epidemije kuge 1348. godine dodatno potvrđuje općenito veću popularnost dominikanskog reda u onodobnom Dubrovniku.⁴⁶

Među oporučnim legatima upućenim za spas oporučiteljeve duše ili pak spas duša oporučiteljeve rodbine svakako valja obratiti pozornost i na legatima usmjerene za služenje misa. Odredbe o služenju liturgijskog obreda vrlo su česte u srednjovjekovnim dubrovačkim oporukama, a broj plaćenih misa nerijetko se penjao i na nekoliko stotina. U doba duhovne krize, kao što je to bila epidemija kuge 1348. godine neki oporučitelji davali su izdašne svote za služenje brojnih misa za spas vlastite duše, a broj tih misa mogao je iznositi čak i tisuću pa i više. Ipak, broj takvih izdašnih darovanja za služenje misa u razdoblju do 1348.

⁴⁴ *Isto.*

⁴⁵ Apsolutni brojevi za grafikon iznose: 20f/26d (1295.), 10f/12d (1296.), 22f/18d (1325.), 10f/14d (1326.). Grafikon je napravljen na temelju oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10–1, sv. 2 i 3.

⁴⁶ O tome dodatno vidjeti i: G. RAVANČIĆ, *Oporuke*, str. 113.

godine nije tako velik – od proučavane 132 oporuke samo ih je 23 sadržavalo odredbe za služenje tisuću misa.⁴⁷ Nije začuđujuće da su takvi legati »široke ruke« dolazili uglavnom od plemića i plemkinja, no zanimljivo je primijetiti da su među njima glavninu činile oporučiteljice (oko 74%), što jasno svjedoči o većoj pobožnosti ženske populacije. Ipak, kao što svjedoči priloženi grafikon,⁴⁸ nisu svi oporučitelji ostavljali takve legatima, iako dio njih jest. Imajući u vidu takvu distribuciju oporuka glede legata za služenje misa, zanimljivo je primijetiti da je razmjerna brojnost takvih legata značajno porasla 1348. godine kada je harala epidemija Crne smrti. Osim toga, u doba Crne smrti legatima za služenje misa ponekad bi iznosili i više tisuća takvih misa,⁴⁹ što posredno svjedoči i o porastu pobožnosti uzrokovane velikim strahom od brze i iznenadne smrti. Tako, Draxe de Litičija, žena Angela de Litičija, zaviješta novac za čak četiri tisuće misa.⁵⁰ Neki su čak oporučno ostavljali novac

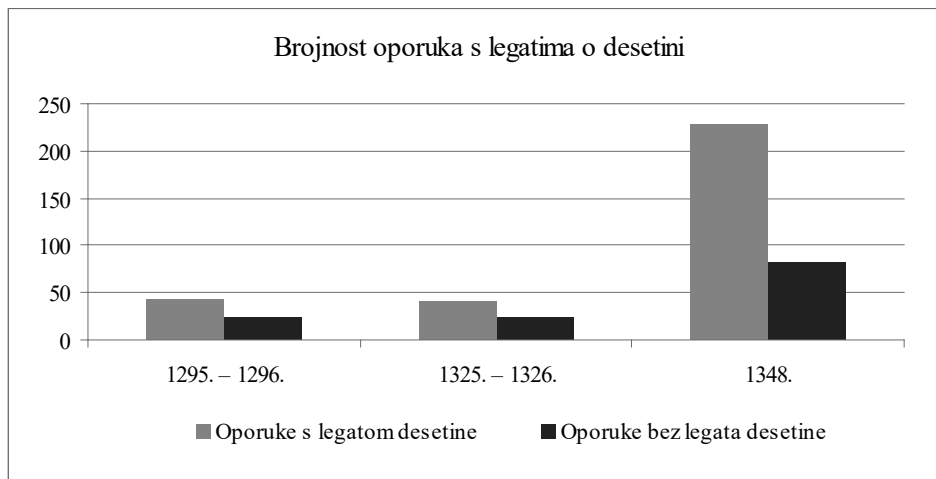
⁴⁷ Spisi dubrovačke kancelarije, sv. 4, 256–257 (Nicoleta filia Pasque de Volcasii), 257–258 (Maria uxor condam Andree de Gayslauo), 258–259 (Sauinus de Bonda), 262–263 (Desača uxor Sersi), 263–264 (Tisa uxor Domagne de Stepi), 266 (Rade uxor Marini Rubei), 267–269 (clericus Rosinus Balislaue), 274–275 (Pasqua de Cereua), 275–276 (Anna uxoe Junii de Sorgo), 280–281 (Junius de Crossio), 287 (Triphon de Georgio), 289–290 (Stanisla uxor quondam petri de Scariço), 291 (Gayslaua filia Vitalis de Baraba), 293–294 (Theodorata filia Theodori Triphonis), 295–296 (Slava quondam Marini de Binçole); Testamenta de notaria, sv. 3, fol. 7, (Obrada de Lutiča), 9' (Helena vxor Marini de Zrieua), 12–12' (Mile de Sancto Angelo), 12'–13 (Mencius condam Mathie de Mencio), 16' (Maria vxor Marini Iunii de Sorgo), 19' (Bella uxor condam Nale de Sorento), 20'–21 (Schimosa uxor condam Binçole). O takvim legatima vidjeti i: Z. LADIĆ, Oporučni legatima, str. 24–25.

⁴⁸ Apsolutni brojevi za taj grafikon iznose 20/47 (1295. – 1296.), 27/38 (1325. – 1326.), 176/130 (1348.). Grafikon je načinjen na temelju oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10–1, sv. 2, 3 i 5.

⁴⁹ *Testamenta notaria*, 10–1, sv. 5, fol. 1–2, 2'–4', 4'–5', 5'–7, 8–8', 13–13', 17–17', 17'–19, 25', 25'–26, 33–33', 42'–43, 43'–44, 44–44', 45', 47'–48, 51–51', 52', 57–57', 57'–58, 59', 60–60', 61'–62, 64–65, 66'–68, 69–70, 70'–71, 71'–72, 73–73', 76–76', 76'–77, 79, 85', 86–86', 89'–90, 90', 101–101', 102, 103, 104', 107–107', 113–113', 129.

⁵⁰ *Ancora sia dato III^m messe per anima mea, sia dato prima a frati minori messe mille, a frati predicatori messe V^c, ali monaci prevedi messe CC, a frati d'Axa messe II^c, allo monastero de Peclina messe L et messe M a tucti li prevedi della terra.* Također neka se dade 4000 misa za moju dušu; neka se prvo dade maloj braći

za liturgiju ne samo za svoju dušu nego i za duše svoje rodbine. Tako Tise de Sorente u svojoj oporuci moli svoje epitrope da se pobrinu za mise za dušu njezina oca.⁵¹ Isti takav obrazac porasta darovanja za služenje liturgijskih obreda tijekom epidemije Crne smrti uočljiv je i u gradskim zajednicama sjeverne Italije.⁵² Takva distribucija i porast legata za služenje svetih misa vrlo jasno ukazuje na porast pobožnosti tijekom epidemije.

Napokon, u distribuciji oporučnih legata usmjerenih crkvenim institucijama valja imati u vidu još jednu vrstu koja nije ulazila u sklop legata *pro anima*, iako i ta vrst legata nedvojbeno ukazuje na pobožnost onodobnih ljudi i želju da se kroz darovanje Crkve, osigura miran »transfer« duše u onostranost. Naime, riječ je o crkvenoj desetini (*decima*), koja se u Dubrovniku u pravilu nije plaćala.⁵³ No bez obzira na izostanak te obveze, kao što se vidi u priloženom grafikonu, redovito je više od polovice oporuka sadržavalo takve legate.⁵⁴ Štoviše, u doba kad je Dubrovnikom vladala kuga udio oporuka s tim legatom povećao se gotovo 25%, što jasno sugerira da je u svijesti onodobnih Dubrovčana takvo oporučno

tisuću misa, braći propovjednicima 500 misa, samostanskim svećenicima 200 misa, bratimima na Daksi 200 misa, samostanu na Peklinama 50 misa i tisuću misa svim svećenicima u distriktu». TN 10–1, sv. 5, 4²–5¹.

⁵¹ ... *debiare a dare a cantar messe M al' Lacruma per l'anima mia e delo mio pare ... ancora dati a cantar messe M alli fra (!) menori, et ali frari predicatori dati a cantar messe M, a sancta Maria grande date a cantar messe M ...* »... morate dati pjevati tisuću misa na Lokrumu za dušu moju i [dušu] moga oca ... također dati pjevati tisuću misa u Male braće i braći propovjednicima dati pjevati tisuću misa, u svetoj Mariji velikoj dati pjevati tisuću misa ...«, TN 10–1, sv. 5, 13–13⁷.

⁵² Usporediti tablice u: Samuel K. COHN Jr., *The Cult of Remembrance and the Black Death – Six Renaissance Cities in Central Italy*, Baltimore – London, 1997., str. 208–209.

⁵³ Valja napomenuti da pitanje desetine u srednjovjekovnom Dubrovniku do danas nije u potpunosti obrađeno. Iako prevladava mišljenje da se u Dubrovniku desetina nije plaćala (Kosta VOJNOVIĆ, »Crkva i država u dubrovačkoj republici – prvi dio«, *Rad JAZU*, br. 119, Zagreb, 1893., str. 37), mislim da ta konstatacija u potpunosti ne stoji, jer je legat *decima et primicia* gotovo redovit u srednjovjekovnim dubrovačkim oporukama.

⁵⁴ Apsolutni brojevi za taj grafikon iznose: 29/12 (1295.), 13/13 (1296.), 25/13 (1325.), 16/11 (1326.), 228/83 (1348.). Grafikon je napravljen na temelju oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10–1, sv. 2, 3 i 5.

darivanje nesumnjivo bilo povezano duhovnom potrebom »podmirivanja« ovozemaljskih računa, poglavito u odnosu prema Crkvi.

Izložena kvantitativna analiza oporuka iz triju vremenskih odsječaka s kraja 13. i prve polovice 14. stoljeća jasno ukazuje na nekoliko zanimljivih činjenica vezano za ulogu Crkve i crkvenih institucija srednjovjekovnog Dubrovnika. Iz analize distribucija oporučnih legata jasno je naznačena važnost crkvenih institucija ne samo u duhovnom pogledu nego vezano za društvene i gospodarske odnose. Naime, distribucija oporučnih legata pojedinim crkvenim institucijama jasno je pokazala razmjerno veću popularnost samostanskih zajednica među kojima je svakako prednjačio dominikanski samostan. Ipak, tijekom epidemije Crne smrti taj će se odnos »popularnosti« lagano promijeniti u korist pojedinih crkava, što bi moglo svjedočiti i o porastu značenja kulta gradskog zaštitnika sv. Vlaha i kulta Bogorodice u svakodnevnom životu, jer je veći dio tih legata bio usmjeren prema tim crkvama. Općenito govoreći, iz analiziranih oporuka može se razmjerno jasno razabrati utjecaj epidemije kuge na porast duhovnosti onodobnih Dubrovčana.

Summary

ECCLESIASTICAL INSTITUTIONS IN THE LAST WILLS FROM DUBROVNIK (END OF THE 13TH AND THE FIRST HALF OF THE 14TH CENTURY)

Medieval men were deeply rooted in the Christian culture, and thus to die without a last will was considered at least an irresponsible act. At the same time, fear and worry about destiny of own soul was omnipresent throughout the entire medieval Christian world. Therefore, medieval last will / testament became a kind of »passport« for testators' souls to the Heaven. Unfortunately, on their way to »the other side« testators' souls could meet many obstacles. Therefore, majority of testators have tried to secure this path to transcendence through their last wills. The best mediator in this business was the Church. Therefore, majority of medieval last wills contain various bequeaths and gifts to different ecclesiastical institutions.

This case-study of Dubrovnik last wills from the end of the thirteenth and the first half of the fourteenth century proves that medieval citizens of Dubrovnik were not exception. The analysis has shown that in that respect local monasteries, especially Dominican friars, were the most popular recipients of testamentary bequests. However, during the period of the Black Death situation has slightly changed, and tight majority of bequests prevailed on the side of the most popular churches: St Blaise (city's patron) and Virgin Many (titular of local cathedral). Generally speaking, analysis has shown an obvious impact of the Black Death to the rise of piety of local population.

KEY WORDS: *Church, ecclesiastical institutions, Dubrovnik, last will, testament.*